

Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Τόμ. 11, Αρ. 6Α (2022)

Σχεδιασμός και ανάπτυξη εξ αποστάσεως επιμορφωτικού προγράμματος για εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης με στόχο την υποστήριξη του Προγράμματος Σπουδών της Μελέτης Περιβάλλοντος

Βασιλική Ιωακειμίδου, Θεόδωρος Γούπος, Δέσποινα Ιμβριώτη, Αικατερίνη Ριζάκη, Μιχαήλ Καλογιαννάκης

doi: [10.12681/icodl.3594](https://doi.org/10.12681/icodl.3594)

Σχεδιασμός και ανάπτυξη εξ αποστάσεως επιμορφωτικού προγράμματος για εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης με στόχο την υποστήριξη του νέου Προγράμματος Σπουδών της Μελέτης Περιβάλλοντος

The design and development of a distance learning program for primary school teachers to support the Environmental Studies Curriculum

Βασιλική Ιωακειμίδου
Εκπαιδευτικός ΠΕ70
Καθηγήτρια Σύμβουλος
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
silviiokimidou@yahoo.gr
<https://orcid.org/0000-0003-2262-9806>

Θεόδωρος Γούπος
Εκπαιδευτικός ΠΕ70
Καθηγητής Σύμβουλος
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
thgoupos@sch.gr

Δέσποινα Ιμβριώτη
Εκπαιδευτικός ΠΕ70
dimvrioti@gmail.com

Αικατερίνη Ριζάκη
Εκπαιδευτικός ΠΕ70
ΕΔΙΠ
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
aikaterini.rizaki@gmail.com

Μιχαήλ Καλογιαννάκης
Αναπληρωτής Καθηγητής
Πανεπιστήμιο Κρήτης
mkalogian@uoc.gr
<http://orcid.org/0000-0002-9124-2245>

Abstract

Distance education has been gradually established as a methodological choice in teachers' professional development processes. This paper refers to a case of training programme designed and developed in order for primary school teachers to become familiar with the new Curriculum of Environmental Studies. More specifically, it seeks to highlight the necessary quality features for a distance education professional development programme has in terms of educational material created, the use of the platform forum that will be used, as well as supportive teleconferences designed based on pedagogical criteria. The guiding structure of the educational material, the use of topics in fora that facilitate problem solving, critical thinking and reflection of those involved, as well as the design of teleconferences using a variety of educational techniques are the basis for a quality and effective design of teachers' development programmes.

Keywords: *Curriculum, Environmental Studies, primary school, distance education, teachers' professional development*

Περίληψη

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση εδραιώνεται σταδιακά ως μεθοδολογική επιλογή και σε διαδικασίες επαγγελματικής ανάπτυξης εκπαιδευτικών. Το άρθρο αναφέρεται στην περίπτωση ενός επιμορφωτικού προγράμματος που σχεδιάστηκε και αναπτύχθηκε προκειμένου εκπαιδευτικοί της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης να εξοικειωθούν με το νέο Πρόγραμμα Σπουδών της Μελέτης Περιβάλλοντος. Πιο συγκεκριμένα, επιδιώκεται να αναδειχθούν τα απαραίτητα στοιχεία για ένα εξ αποστάσεως εκπαιδευτικό πλαίσιο ποιοτικά χαρακτηριστικά που διαθέτει το πρόγραμμα σε ό,τι αφορά στο εκπαιδευτικό

υλικό που δημιουργήθηκε, καθώς επίσης την αξιοποίηση του forum της πλατφόρμας που θα αξιοποιηθεί και υποστηρικτικών τηλεδιασκέψεων σχεδιασμένες με βάση παιδαγωγικά κριτήρια. Η καθοδηγητική δόμηση του εκπαιδευτικού υλικού, η αξιοποίηση θεμάτων σε forum που προκαλούν τον προβληματισμό, την κριτική τοποθέτηση και τον αναστοχασμό των εμπλεκόμενων, καθώς και ο σχεδιασμός τηλεδιασκέψεων με αξιοποίηση ποικίλων εκπαιδευτικών τεχνικών αποτελούν τη βάση για έναν ποιοτικό και αποτελεσματικό σχεδιασμό προγραμμάτων επαγγελματικής ανάπτυξης εκπαιδευτικών.

Λέξεις-κλειδιά: Πρόγραμμα Σπουδών, Μελέτη Περιβάλλοντος, δημοτικό, εξ αποστάσεως εκπαίδευση, επαγγελματική ανάπτυξη εκπαιδευτικών

Εισαγωγή

Η επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών θεωρείται συστατικό στοιχείο ενός διαρκώς εξελισσόμενου ποιοτικού συστήματος διδασκαλίας και μάθησης που καλείται να ενδυναμώνει και να υποστηρίζει την ανάπτυξη γνώσεων, δεξιοτήτων, στάσεων και αξιών των μαθητών προκειμένου να ανταπεξέλθουν στις προκλήσεις του 21^{ου} αιώνα (Darling-Hammond, Hyster, & Gardner, 2017). Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών αποτελεί πάγιο αίτημά τους εκφρασμένο μέσω επιστημονικών ερευνών, ακόμα και μέσω του συνδικαλιστικού τους φορέα, ενώ αρμόδιος φορέας για την επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών στην Ελλάδα είναι μεταξύ άλλων και το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ) (Μπαγάκης, 2012· Στρίγκας, & Τσιμπίρης, 2019).

Το άρθρο εστιάζει στον σχεδιασμό και στην ανάπτυξη ενός προγράμματος εξ αποστάσεως επαγγελματικής ανάπτυξης εκπαιδευτικών με αφορμή την εκπόνηση νέου Προγράμματος Σπουδών (ΠΣ) για το μάθημα της Μελέτης Περιβάλλοντος (ΜΠ) στις τέσσερις μικρότερες τάξεις του δημοτικού σχολείου. Σκοπός της παρούσας μελέτης αποτελεί η ανάδειξη και θεωρητική πλαισίωση των εξ αποστάσεως χαρακτηριστικών του εκπαιδευτικού υλικού που έχει σχεδιαστεί και έχει αναπτυχθεί προκειμένου να αξιοποιηθεί στο πλαίσιο της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών ασύγχρονα, καθώς και υλικό που μπορεί να αξιοποιηθεί σύγχρονα. Ο γενικότερος σκοπός μπορεί να εξελιχθεί στα εξής ερευνητικά ερωτήματα που διατρέχουν το κείμενό μας:

1. Πώς χρειάζεται να είναι διαρθρωμένο και δομημένο ένα επιμορφωτικό πρόγραμμα για εκπαιδευτικούς που σχεδιάζεται και αναπτύσσεται προκειμένου να αξιοποιηθεί σε εξ αποστάσεως εκπαιδευτικό πλαίσιο;
2. Ποια χαρακτηριστικά χρειάζεται να διαθέτει ένα εκπαιδευτικό υλικό κατάλληλο για εξ αποστάσεως διαδικασίες επαγγελματικής ανάπτυξης εκπαιδευτικών;
3. Ποια χαρακτηριστικά χρειάζεται να προωθούνται μέσα από υλικό και διαδικασίες που έχουν σχεδιαστεί να αξιοποιηθούν για την υποστήριξη των εκπαιδευτικών σύγχρονα;

Πιο συγκεκριμένα, αρχικά διερευνάται εν συντομία βιβλιογραφικά πώς χρειάζεται να σχεδιάζονται και να διαμορφώνονται διαδικασίες εξ αποστάσεως επαγγελματικής ανάπτυξης εκπαιδευτικών, καθώς και χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει υλικό που θα αξιοποιηθεί εξ αποστάσεως είτε σύγχρονα είτε ασύγχρονα σε τέτοιου τύπου διαδικασίες. Στη συνέχεια, αποτυπώνεται η πρακτική εφαρμογή των παραπάνω σε συγκεκριμένο πλαίσιο επιμόρφωσης εκπαιδευτικών και τέλος διαμορφώνεται μια συζήτηση, όπως

προκύπτει από τα παραπάνω, συμπεράσματα, όσο το επιτρέπουν οι συνθήκες της παρούσας εφαρμογής, καθώς και προτάσεις για περαιτέρω έρευνα.

Διαδικασίες εξ αποστάσεως επαγγελματικής ανάπτυξης εκπαιδευτικών

Ο εκπαιδευτικός είναι παράγοντας ποιότητας για την εκπαιδευτική διαδικασία (Παπαναούμ, 2008). Ένας «καλός» εκπαιδευτικός γνωρίζει καλά το περιεχόμενο που διδάσκει, υιοθετεί ευρύ φάσμα διδακτικών προσεγγίσεων με βάση τη διδακτική μεθοδολογία του αντικειμένου που διδάσκει, γνωρίζει πώς οι μαθητές μπορούν να μαθαίνουν, νιώθει και αποδεικνύεται αποτελεσματικός (Burns, 2011). Για την εξέλιξη αυτών των χαρακτηριστικών καθοριστικό ρόλο παίζει η επαγγελματική του ανάπτυξη (Αναστασιάδης, 2011), αφού η ποιοτική μαθησιακή και διδακτική διαδικασία στην τάξη προϋποθέτει ποιοτικές διαδικασίες επαγγελματικής ανάπτυξης των εκπαιδευτικών (Burns, 2011).

Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ (2009) η επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών αφορά την ανάπτυξη γνώσεων, εξειδίκευσης και στοιχείων που σχετίζονται με το επάγγελμά τους. Η ποιότητα της διδασκαλίας και άρα της μάθησης για τους εκπαιδευόμενους εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από όσα οι εκπαιδευτικοί γνωρίζουν και μπορούν να κάνουν και ο μηχανισμός προκειμένου να επικαιροποιήσουν γνώσεις και δεξιότητες οι εκπαιδευτικοί είναι η διαρκής επαγγελματική ανάπτυξή τους (European Commission, 2018).

Επικαιροποιώντας τις τοποθετήσεις της Παπαναούμ (2008) μπορούμε να ισχυριστούμε ότι βασικές προϋποθέσεις για ποιοτική και αποτελεσματική επιμορφωτική διαδικασία εκπαιδευτικών αποτελούν τα εξής:

- η φιλοσοφία της επιμόρφωσης – οι ευρύτερες αντιλήψεις περί διδασκαλίας και μάθησης, καθώς και του ρόλου του εκπαιδευτικού,
- ο σχεδιασμός της επιμόρφωσης με βάση επιστημονικά δεδομένα – εδώ εμπλέκονται τόσο το ίδιο το αντικείμενο της επιμόρφωσης, η διδακτική μεθοδολογία του, καθώς και η μεθοδολογία της επιμόρφωσης, στη συγκεκριμένη περίπτωση η μεθοδολογία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης,
- η οργανική ένταξη της επιμόρφωσης στην πολιτική διαχείρισης του επαγγέλματος του εκπαιδευτικού – αυτή η διάσταση σχετίζεται στην ουσία με την ανάγκη διαρκούς ανάπτυξης και βελτίωσης του έργου των εκπαιδευτικών.

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο για την εκπαίδευση ενηλίκων, κατά συνέπεια και για διαδικασίες επαγγελματικής ανάπτυξης προσφέροντας πλεονεκτήματα όπως η μαζικότητα, η ευελιξία σε επίπεδο χώρου και χρόνου, το χαμηλό κόστος (Αβραάμ, & Μαυροειδής, 2002· Μανούσου, Ιωακειμίδου, Παπαδημητρίου, & Χαρτοφύλακα, 2021).

Οι διαδικασίες αποτελεσματικής επαγγελματικής ανάπτυξης εκπαιδευτικών συνοψίζονται στα ακόλουθα (Burns, 2011· Darling-Hammond et al., 2017):

- βασίζονται στην κατανόηση αναγκών των εκπαιδευτικών σε σχέση με τις απαιτήσεις του επαγγέλματός τους,
- εστιάζουν στο περιεχόμενο,
- καλλιεργούν δεξιότητες των εκπαιδευτικών που σχετίζονται με τη βελτίωση της διδασκαλίας,
- προσφέρουν ευκαιρίες ενεργού μάθησης με σύνδεση θεωρίας και πρακτικών εφαρμογών,

- υποστηρίζουν τη συνεργασία,
- αξιοποιούν μοντέλα αποτελεσματικών πρακτικών,
- παρέχουν υποστήριξη από ειδικούς,
- προσφέρουν ευκαιρίες ανατροφοδότησης και αναστοχασμού,
- χτίζουν επαγγελματικές κοινότητες μάθησης,
- προωθούν την εκπαιδευτική ηγεσία,
- εξελίσσονται με κατάλληλη χρονική διάρκεια,
- παρέχουν ευκαιρίες σχεδιασμού εφαρμογών αξιοποιήσιμων από τους εκπαιδευτικούς στην πράξη.

Στο TALIS2018 (OECD, 2018) ως εμπόδια στην επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευτικών αναφέρονται το εργασιακό ωράριο, το κόστος της επιμόρφωσης, η αδυναμία σύνδεσης με την επαγγελματική καθημερινότητα των εκπαιδευτικών, οι οικογενειακές υποχρεώσεις, η έλλειψη υποστήριξης από τον εργοδότη και η έλλειψη των απαραίτητων προσόντων. Σε αυτά ακριβώς τα εμπόδια η εξ αποστάσεως εκπαίδευση έρχεται να δώσει λύσεις προσφέροντας την ευελιξία διαχείρισης από τον επιμορφούμενο του χώρου και του χρόνου μελέτης, αλλά και την αξιοποίηση ψηφιακών εργαλείων με τα οποία είναι πλέον αρκετά εξοικειωμένος ο εκπαιδευτικός κόσμος αφού αυτή είναι και μια σημαντική παρακαταθήκη της πανδημίας (Bozkurt & Sharma, 2020; Μανούσου, Ιωακειμίδου, Παπαδημητρίου, & Χαρτοφύλακα, 2021), παρότι ζητούμενο παραμένει η ποιοτική αξιοποίησή τους προς όφελος της εξ αποστάσεως εκπαιδευτικής διαδικασίας (Ubachs, 2021).

Η εξ αποστάσεως επιμόρφωση μπορεί να διαμορφωθεί με βάση εναλλακτικές προσεγγίσεις: α) αποκλειστικά διαδικτυακά μέσω της μελέτης εκπαιδευτικού υλικού ή με τη μελέτη εκπαιδευτικού υλικού και υποστήριξη από επιμορφωτές, β) μέσω υβριδικών / μεικτών προσεγγίσεων με εξ αποστάσεως μελέτη εκπαιδευτικού υλικού και δια ζώσης συναντήσεων (Αναστασιάδης, & Μανούσου, 2016).

Ο σχεδιασμός εκπαιδευτικού υλικού στην εξΑΕ

Πρώτιστο και καταλυτικό ρόλο σε κάθε εξ αποστάσεως εκπαιδευτική διαδικασία, άρα και σε διαδικασίες επαγγελματικής ανάπτυξης, κατέχει το εκπαιδευτικό υλικό (Λιοναράκης, 2001). Είναι στην ουσία το υλικό που καθοδηγεί τη μαθησιακή διαδρομή, υποστηρίζει αξιοποιώντας μεταγνωστικά εργαλεία, προσφέρει ευκαιρίες αυτοαξιολόγησης και ανατροφοδοτεί. Το πλαίσιο μέσα στο οποίο δημιουργείται και λειτουργεί επηρεάζει την ποιότητα και την αποτελεσματικότητά του, ενώ επιπλέον παράγοντες ποιότητας μπορούν να συνοψιστούν στα εξής (Howard, 2013· Ιωακειμίδου, 2018):

- το έγκυρο, αξιόπιστο, σύγχρονο περιεχόμενό του,
- το μέσον το οποίο αξιοποιείται (έντυπο ή ψηφιακό υλικό),
- οι διαδικασίες αξιολόγησης με στόχο τη βελτίωσή του και οι βελτιωτικές παρεμβάσεις που πραγματοποιούνται.

Σε ό,τι αφορά παιδαγωγικά χαρακτηριστικά του, το εκπαιδευτικό υλικό χρειάζεται να (Λιοναράκης, 2001· Χαρτοφύλακα, 2007· Williams, Kear, & Rosewell, 2012· Ιωακειμίδου, 2018):

- διευκολύνει τη σύνδεση παλιών και νέων γνώσεων,
- κινεί το ενδιαφέρον και την εμπλοκή των εκπαιδευόμενων,

- είναι συμβατό με σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα σε ό,τι αφορά τη διδακτική μεθοδολογία του επιστημονικού αντικειμένου το οποίο καλείται να υποστηρίξει,
- παρουσιάζει δεδομένα με συνοπτικό και περιεκτικό, εύληπτο και εύχρηστο τρόπο,
- είναι λογικά δομημένο με κατάλληλη κατάτμηση,
- διακρίνεται για τη σωστή χρήση της γλώσσας και της ορολογίας του επιστημονικού πεδίου που υπηρετεί,
- οπτικοποίηση με διάφορους τρόπους όπως εικόνες, γραφήματα, διαγράμματα, πίνακες, χάρτες,
- ενεργοποιεί την κριτική και δημιουργική σκέψη των εμπλεκόμενων στην εκπαιδευτική διαδικασία,
- αλληλεπιδρά με τον εκπαιδευόμενο προσφέροντας ευκαιρίες αυτοαξιολόγησης και αναστοχασμού,
- καλλιεργεί μεταγνωστικές δεξιότητες των εκπαιδευόμενων σε κάθε πλαίσιο μάθησης.

Επίσης κομβικά χαρακτηριστικά είναι η κατανοητή ροή του λόγου, προφανώς η τεκμηρίωση και όλα τα παραπάνω με οικείο, φιλικό ύφος (Λιοναράκης, 2001). Ο σχεδιασμός εκπαιδευτικού υλικού που να ανταποκρίνεται στις ιδιαιτερότητες της εξΑΕ είναι μια απαιτητική και πολυδιάστατη διαδικασία. Έχουν κατά καιρούς αναπτυχθεί διάφορα μοντέλα που εστιάζουν σε διαφορετικά σημεία και τρόπους εκπόνησης και ανάπτυξης εκπαιδευτικού υλικού (Γκιόσος, & Κουτσούμπα, 2020).

Ένα γνωστό μοντέλο σχεδιασμού εκπαιδευτικού υλικού κατάλληλο για εξΑΕ είναι το μοντέλο West-Λιοναράκη (Λιοναράκης, 2001). Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό η δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού έχει ως κυρίαρχο στόχο και χαρακτηριστικό, όχι απλώς τη σύνθεση κειμένου, εικόνων, βίντεο ή όποιου άλλου μέσου, αλλά τον αλληλεπιδραστικό χαρακτήρα του αποτελέσματος, καθώς και την αξιοποίηση των μέσων όχι ως αυτοσκοπό, αλλά ως εργαλεία μετάδοσης και επεξεργασίας πληροφοριών.

Καταγράφοντας συνοπτικά τα βασικά σημεία του μοντέλου μπορούν να επισημανθούν όσα ακολουθούν. Το κεντρικό κείμενο είναι αυτό που στην ουσία δίνει την πορεία, τη ροή μέσα από την οποία παρουσιάζεται «το επιστημονικό προϊόν» με βάση τα προκαθορισμένα πάντα μαθησιακά αποτελέσματα. Στόχευση κάθε εκπαιδευτικού υλικού, καθώς και κάθε εκπαιδευτικής διαδικασίας στην εξΑΕ, είναι η πολυμορφικότητα, με άλλα λόγια τα ποιοτικά χαρακτηριστικά και διαστάσεις του (Λιοναράκης, 2001), σαφώς όμως και ο ευέλικτος, δυναμικός, βελτιωτικός του χαρακτήρας.

Σχεδιασμός ασύγχρονης επικοινωνίας στο πλαίσιο εξ αποστάσεως επιμορφωτικών προγραμμάτων

Η υποστήριξη των εκπαιδευόμενων, καθώς και η αλληλεπίδραση όλων των εμπλεκόμενων στην εκπαιδευτική διαδικασία αποτελεί κομβικό σημείο για κάθε είδους εκπαιδευτική συνθήκη, οπότε και για την εξΑΕ. Η ασύγχρονη επικοινωνία και αλληλεπίδραση σε ένα πρώτο επίπεδο αφορά την κομβικής σημασίας επικοινωνία διδάσκοντα-διδασκόμενου / επιμορφωτή-επιμορφούμενου που συντελείται μέσω μηνυμάτων και ανακοινώσεων στην πλατφόρμα που πιθανόν αξιοποιείται, ακόμα και μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Σε ένα επόμενο επίπεδο η επικοινωνία όλων των εμπλεκόμενων σε forum με θέματα που αφορούν το περιεχόμενο μελέτης μπορεί να αναδείξει πτυχές του περιεχομένου, να επιλύσει απορίες, να γεννήσει προβληματισμούς,

να παρωθήσει τη συνεργασία και κυρίως τον αναστοχασμό (Αναστασιάδης, & Μανούσου, 2016· Λιοναράκης κ.ά., 2017· de Lima, Gerosa, Conte, & Netto, 2019). Προφανώς δεν μπορεί να παραβλεφθεί η δυνατότητα επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης των επιμορφούμενων και μέσω άλλων εργαλείων όπως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης σε πιο άτυπο προφανώς πλαίσιο με πιθανόν σημαντικά οφέλη στο επίπεδο της μεταξύ τους υποστήριξης (Bruguera, Guiter, & Romeu, 2019).

Σχεδιασμός σύγχρονης επικοινωνίας στο πλαίσιο εξ αποστάσεως επιμορφωτικών προγραμμάτων

Ο σχεδιασμός της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στο πλαίσιο υποστήριξης των επιμορφούμενων και σε σύγχρονη επικοινωνιακή συνθήκη απαιτεί προσεκτικές επιλογές με βάση πάντα παιδαγωγικά κριτήρια. Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθεί η στόχευση των συναντήσεων, που πραγματοποιούνται είτε διαδικτυακά είτε δια ζώσης, στη διαμόρφωση θετικού κλίματος στην ομάδα, η γνωστική υποστήριξη και ανατροφοδότηση από τον διδάσκοντα / επιμορφωτή, η υποστήριξη του εκπαιδευτικού υλικού και της μελέτης του, οργανωτική και μεθοδολογική καθοδήγηση, ενθάρρυνση και ενδυνάμωση (Μαρτσούκου, & Παπαδημητρίου, 2019).

Οι τηλεδιασκέψεις στο πλαίσιο επιμορφωτικών προγραμμάτων εκπαιδευτικών έχουν αποτελέσει αντικείμενο έρευνας όπου αναδεικνύονται οφέλη, όπως η αλληλεπίδραση των συμμετεχόντων, οι ευκαιρίες άμεσης επικοινωνίας και υποστήριξης, η αξιοποίηση οπτικοακουστικών πόρων, προτάσσοντας όμως τη σημασία του κατάλληλου σχεδιασμού με βάση παιδαγωγικά κριτήρια προκειμένου να συμβάλλει στην ποιότητα και την αποτελεσματικότητα της ευρύτερης εμπειρίας σε διαδικασίες επαγγελματικής ανάπτυξης (Κανελλόπουλος, & Κουτσούμπα, 2019).

Σχεδιασμός ευκαιριών αξιολόγησης και ανατροφοδότησης στο πλαίσιο εξ αποστάσεως επιμορφωτικών προγραμμάτων

Ένας ολοκληρωμένος σχεδιασμός ενός προγράμματος επαγγελματικής ανάπτυξης δεν μπορεί παρά να περιλαμβάνει αξιολόγηση αναγκών των επιμορφούμενων, ευκαιρίες αυτοαξιολόγησης και αξιολόγησης για τους επιμορφούμενους και την προσπάθειά τους, ευκαιρίες αναστοχασμού με βάση ανατροφοδότηση από ποικίλες πηγές και βέβαια συνολική αξιολόγηση του ίδιου του επιμορφωτικού προγράμματος.

Οι δραστηριότητες αυτοαξιολόγησης προσφέρουν ευκαιρίες αυτοελέγχου με πληροφόρηση για τους συμμετέχοντες στην εκπαιδευτική διαδικασία σε διάφορα επίπεδα, γνωστικό, ψυχολογικό, μεταγνωστικό, σε κάθε περίπτωση με βελτιωτικό χαρακτήρα και στόχευση (Μανούσου, Χαρτοφύλακα, Ιωακειμίδου, Παπαδημητρίου, & Καραγιάννη, 2020).

Ένα άλλο κομμάτι εξίσου ή και πιο σημαντικό ακόμα αφορά στην ανατροφοδότηση από διάφορες πηγές, όπως από το εκπαιδευτικό υλικό, τον διδάσκοντα/επιμορφωτή, τον ίδιο τον εκπαιδευόμενο/επιμορφούμενο (Hattie, & Timperley, 2007· Brookhart, 2017· Hattie, & Clarke, 2019).

Για την εξ αποστάσεως εκπαίδευση η αυτοαξιολόγηση, η ανατροφοδότηση και προφανώς η αξιολόγηση ως βελτιωτική διαδικασία δεν μπορούν να λείπουν από τον οποιοδήποτε εκπαιδευτικό σχεδιασμό (Ιωακειμίδου, & Λιοναράκης, 2017), άρα και από τον σχεδιασμό ενός επιμορφωτικού προγράμματος.

Το επιμορφωτικό πρόγραμμα για το Πρόγραμμα Σπουδών της Μελέτης Περιβάλλοντος

Στα αποτελεσματικά χαρακτηριστικά διαδικασιών επαγγελματικής ανάπτυξης εκπαιδευτικών με βάση τις απόψεις των ίδιων όπως αποτυπώνονται στο TALIS2018 (OECD, 2018), τη δημοφιλή, διεθνή, κατά κύριο λόγο ποσοτική έρευνα του ΟΟΣΑ, περιλαμβάνονται η εστίαση στο Πρόγραμμα Σπουδών του αντικείμενου που διδάσκουν, με συνεργατικές και ενεργητικές πρακτικές, στην ουσία στη σύγχρονη διδακτική μεθοδολογία. Το επιμορφωτικό πρόγραμμα για το Πρόγραμμα Σπουδών της Μελέτης Περιβάλλοντος είναι εξ ορισμού σε άμεση συνάφεια με το αντικείμενο που διδάσκουν οι εκπαιδευτικοί καθημερινά στις τάξεις τους.

Η επιμόρφωση ακολουθεί το πρότυπο μοντέλων επιμόρφωσης πολλαπλασιαστών με μέντορες / επιμορφωτές που θα υποστηρίζουν συναδέλφους με αξιοποίηση τεχνολογικών υποστηρικτικών μέσων προκειμένου εκείνοι με τη σειρά τους να λειτουργήσουν στη συνέχεια ως επιμορφωτές σε άλλους εκπαιδευτικούς (Darling-Hammond et al., 2017). Σε σημαντικό βαθμό το μοντέλο της επιμόρφωσης που σχεδιάστηκε για όλα τα Προγράμματα Σπουδών του ΙΕΠ προσομοιάζει με το Μείζον Πρόγραμμα Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών που σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε το 2010 (Αναστασιάδης, 2010).

Σκοπός και βασικοί στόχοι του επιμορφωτικού προγράμματος

Βασικός σκοπός του επιμορφωτικού προγράμματος, όπως δηλώνεται και στον Οδηγό Μελέτης Επιμορφούμενου (Καλογιαννάκης, Γούπος, Ιμβριώτη, Ιωακειμίδου, Ριζάκη, 2021), αποτελεί η καλλιέργεια δεξιοτήτων και στάσεων εκπαιδευτικών στο δημοτικό με βάση το περιεχόμενο, τις διδακτικές – μαθησιακές προσεγγίσεις και τα μεθοδολογικά εργαλεία για τον σχεδιασμό, την ανάπτυξη, την εφαρμογή και την αξιολόγηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας στο μάθημα της Μελέτης Περιβάλλοντος προκειμένου διαρκώς να βελτιώνεται η ποιότητα της μαθησιακής διαδικασίας για τους μαθητές/τριές τους.

Πιο συγκεκριμένα, οι εκπαιδευτικοί στο πλαίσιο της επιμόρφωσης θα έχουν την ευκαιρία να μελετήσουν το Πρόγραμμα Σπουδών της Μελέτης Περιβάλλοντος (Καλογιαννάκης κ.ά., 2021), να διερευνήσουν τρόπους αξιοποίησης του Οδηγού Εκπαιδευτικού (Καλογιαννάκης κ.ά., 2021) προκειμένου να υποστηρίξουν τη διδακτική και μαθησιακή διαδικασία για τους/τις μαθητές/τριες τους, να σχεδιάσουν διδακτικά σενάρια, να αναστοχαστούν και να αξιολογήσουν την εφαρμογή των σεναρίων και του διδακτικού τους σχεδιασμού.

Διάρθρωση του επιμορφωτικού προγράμματος

Το επιμορφωτικό πρόγραμμα έχει σχεδιαστεί κατάλληλα προκειμένου να υλοποιηθεί σε εξ αποστάσεως εκπαιδευτικό πλαίσιο. Η διάρκειά του καλύπτει τριάντα έξι (36) διδακτικές ώρες, σαράντα πέντε λεπτών (45) καθεμιά. Πιο συγκεκριμένα, θα διατεθούν:

- 8 διδακτικές ώρες για σύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση,
- 20 διδακτικές ώρες για ασύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση και
- 8 διδακτικές ώρες για την εκπόνηση ενός εκπαιδευτικού σεναρίου.

Όλα τα παραπάνω θα υλοποιηθούν σε χρονικό διάστημα συνολικά επτά (7) εβδομάδων μελέτης βάσει ενός αναλυτικού χρονοδιαγράμματος. Το εκπαιδευτικό υλικό και όλη η ασύγχρονη επικοινωνία των εμπλεκόμενων στην επιμορφωτική διαδικασία θα υλοποιείται μέσα από την πλατφόρμα moodle του ΙΕΠ η οποία μπορεί να αναζητηθεί

στον παρακάτω σύνδεσμο <https://elearning.iep.edu.gr/>. Αντίστοιχα, για τις υποστηρικτικές τηλεδιασκέψεις θα αξιοποιηθεί η πλατφόρμα Microsoft Teams του ΙΕΠ. Αρχικά θα επιμορφωθεί μία κρίσιμη αρχική ομάδα εκπαιδευτικών από τους εκπονητές του Προγράμματος Σπουδών της Μελέτης Περιβάλλοντος και ταυτόχρονα εκπονητές του επιμορφωτικού υλικού, που θα αξιοποιηθεί είτε σύγχρονα είτε ασύγχρονα στο επιμορφωτικό πρόγραμμα. Οι επιμορφούμενοι, αφού επιμορφωθούν, θα μετεξελιχθούν σε επιμορφωτές, οπότε πολλαπλασιαστικά θα ξεκινήσει η επιμόρφωση προς ευρύτερο αριθμό εκπαιδευτικών.

Θεματικές Ενότητες του επιμορφωτικού προγράμματος για το ΠΣ της ΜΠ

Για τις ανάγκες του επιμορφωτικού προγράμματος έχουν διαμορφωθεί τέσσερις (4) Θεματικές Ενότητες. Για καθεμιά από τις τρεις πρώτες Θεματικές Ενότητες προβλέπονται δύο Εβδομάδες Μελέτης, ενώ για την τελευταία Θεματική Ενότητα προβλέπεται η τελευταία 7^η Εβδομάδα Μελέτης.

- 1^η Θεματική Ενότητα

Οι επιμορφούμενοι θα έχουν την ευκαιρία να έρθουν σε επαφή και να μελετήσουν τη φιλοσοφία και το περιεχόμενο του Προγράμματος Σπουδών της ΜΠ. Πιο συγκεκριμένα, θα εξοικειωθούν με τη φυσιογνωμία του μαθήματος της ΜΠ, τον γενικό σκοπό και γενικούς στόχους, προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα, θεματικά πεδία και επιμέρους θεματικές.

- 2^η Θεματική Ενότητα

Οι επιμορφούμενοι θα γνωρίσουν τον Οδηγό Εκπαιδευτικού, μια ενδεικτική πρόταση κατανομής ωρών διδασκαλίας, ενδεικτικές δραστηριότητες και δραστηριότητες αξιολόγησης, σενάρια, προτάσεις για συνθετικές εργασίες, ενδεικτική δικτυογραφία, βιβλιογραφία και οπτικοακουστικό υλικό.

- 3^η Θεματική Ενότητα

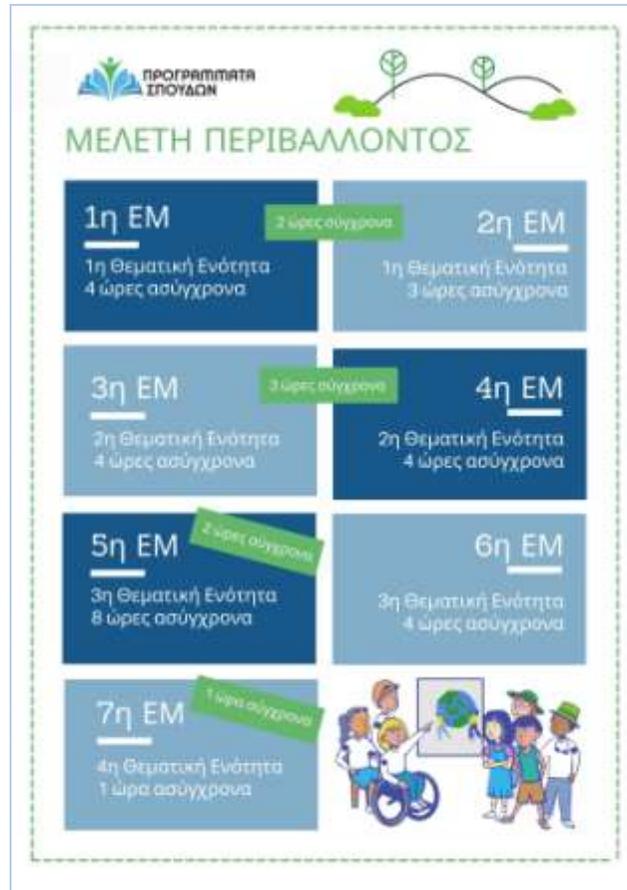
Οι επιμορφούμενοι θα έχουν την ευκαιρία να καλλιεργήσουν δεξιότητές τους που σχετίζονται με την εκπόνηση διδακτικών σεναρίων και συναφούς εκπαιδευτικού υλικού (π.χ. φύλλα εργασίας ή φύλλα αναστοχασμού) για τις ανάγκες της τάξης τους.

- 4^η Θεματική Ενότητα

Οι συμμετέχοντες θα αναστοχαστούν επί των διδακτικών σεναρίων που δημιούργησαν, θα αποτιμήσουν το επιμορφωτικό πρόγραμμα και την εμπειρία τους σε αυτό.

Εργαλεία οργάνωσης της μελέτης: Οδηγός Μελέτης Επιμορφούμενου - Χρονοδιάγραμμα

Για τις ανάγκες υποστήριξης της μελέτης των επιμορφούμενων έχουν εκπονηθεί ο Οδηγός Μελέτης Επιμορφούμενου (Καλογιαννάκης κ.ά., 2021), ο οποίος θα ενημερώνει και καθοδηγεί τους συμμετέχοντες στη μελέτη τους. Επιπλέον, έχει προβλεφθεί η δημιουργία χρονοδιαγράμματος μελέτης σε διάφορες μορφές (πιο σύντομο, πιο οπτικοποιημένο ή πιο αναλυτικό). Στην Εικόνα 1 φαίνεται μια από τις εκδοχές του χρονοδιαγράμματος μελέτης.

Εικόνα 1: Χρονοδιάγραμμα του επιμορφωτικού προγράμματος για το ΠΣ της ΜΠ
Η επεξεργασία της εικόνας έχει γίνει στο <https://www.canva.com/>

Επιπλέον, έχει εμπλουτιστεί το υλικό με infographics και οπτικοποιήσεις, καθώς και πρότυπα εκπόνησης εκπαιδευτικών σεναρίων.

Εκπαιδευτικό υλικό προς μελέτη

Για τις ανάγκες του εξ αποστάσεως επιμορφωτικού προγράμματος έχει δημιουργηθεί κατάλληλα σχεδιασμένο εκπαιδευτικό υλικό για εξ αποστάσεως εκπαίδευση που καθοδηγεί, υποστηρίζει και προσφέρει στους επιμορφούμενους ευκαιρίες αυτοαξιολόγησης και αξιολόγησης με στόχο την ανατροφοδότηση από τους επιμορφωτές.

Πιο συγκεκριμένα, ανά Θεματική Ενότητα ακολουθείται η παρακάτω δομή:

- Τίτλος
- Περίληψη
- Σκοπός
- Προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα
- Έννοιες – κλειδιά
- Εισαγωγή
- Επιμέρους ενότητες με τίτλους σε άμεση συνάφεια με το περιεχόμενο
- Δραστηριότητες αυτοαξιολόγησης
- Συμπεράσματα

- Συμπληρωματικό υλικό (προαιρετικής) μελέτης
- Βιβλιογραφικές αναφορές
- Ενδεικτικές απαντήσεις των δραστηριοτήτων αυτοαξιολόγησης

Υλικό για την ασύγχρονη επικοινωνία

Για κάθε Εβδομάδα Μελέτης έχουν προβλεφθεί και θέματα συζήτησης στο forum της πλατφόρμας του ΙΕΠ με στόχο τον προβληματισμό και τον αναστοχασμό των συμμετεχόντων πάνω σε όσα μελετούν και αναπτύσσουν. Επιπλέον, οι επιμορφούμενοι θα έχουν την ευκαιρία να ανεβάσουν σε forum ένα αδρό προσχέδιο διδακτικού σεναρίου και να λάβουν ανατροφοδότηση από τον επιμορφωτή και από άλλους επιμορφούμενους.

Υλικό αξιοποιήσιμο σε σύγχρονη επιμορφωτική διαδικασία

Παράλληλα με τη μελέτη του εκπαιδευτικού υλικού ασύγχρονα, έχουν σχεδιαστεί τέσσερις υποστηρικτικές διαδικτυακές συναντήσεις μέσω της πλατφόρμας για τηλεδιασκέψεις που παρέχει το ΙΕΠ (Εικόνα 2).

Εικόνα 2: Συνδυασμός σύγχρονης και ασύγχρονης επικοινωνίας στο πλαίσιο του επιμορφωτικού προγράμματος - Η επεξεργασία της εικόνας έχει γίνει στο <https://www.canva.com/>

Για τις ανάγκες των τηλεδιασκέψεων αυτών έχουν δημιουργηθεί παρουσιάσεις (σε μορφή ppt), οι οποίες προβλέπουν την εμπλοκή των συμμετεχόντων σε ενεργητικές εκπαιδευτικές τεχνικές (π.χ. breakout sessions, debates, δημοσκοπήσεις) και ευκαιρίες επίλυσης αποριών. Ακριβώς για τις ανάγκες των τηλεδιασκέψεων και των διερευνήσεων σε αυτές έχουν δημιουργηθεί φύλλα εργασίας και οδηγίες για δραστηριότητες σε ψηφιακή μορφή.

Αξιολόγηση - ανατροφοδότηση

Στο πλαίσιο της επιμορφωτικής διαδικασίας οι επιμορφούμενοι υποχρεούνται σε καθεμιά από τις τρεις πρώτες βασικές Θεματικές Ενότητες να εκπονήσουν δραστηριότητες

αξιολόγησης, τις οποίες θα ανεβάσουν στην πλατφόρμα και θα λάβουν ανατροφοδότηση από τους επιμορφωτές.

Ως βασικό παραδοτέο οι επιμορφούμενοι θα πρέπει να εκπονήσουν ένα εκπαιδευτικό σενάριο με βάση το Πρόγραμμα Σπουδών της Μελέτης Περιβάλλοντος, να το «ανεβάσουν» στην πλατφόρμα για να λάβουν σχετική ανατροφοδότηση από τον/την επιμορφωτή/τρια τους. Ιδανικά μπορεί να διαμορφωθεί μια δεξαμενή ενδεικτικών σεναρίων υποστηρικτικών του Προγράμματος Σπουδών της Μελέτης Περιβάλλοντος.

Επιπλέον, με την ολοκλήρωση κάθε Θεματικής Ενότητας οι επιμορφούμενοι θα μπορούν να αξιοποιήσουν ερωτήσεις αξιολόγησης τύπου quiz προκειμένου να προχωρήσουν στις επόμενες Θεματικές Ενότητες.

Τέλος, για τις ανάγκες αποτίμησης του συνολικού επιμορφωτικού προγράμματος το ΙΕΠ έχει διαμορφώσει ένα ερωτηματολόγιο το οποίο θα συμπληρώνουν οι συμμετέχοντες ολοκληρώνοντας τις επτά Εβδομάδες Μελέτης.

Συζήτηση – Συμπεράσματα

Στόχευση του παρόντος άρθρου ήταν η ανάδειξη του σχεδιασμού ενός προγράμματος επαγγελματικής ανάπτυξης εκπαιδευτικών στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση με αφορμή την ανάπτυξη νέου Προγράμματος Σπουδών για το μάθημα της Μελέτης Περιβάλλοντος ακολουθώντας βασικές αρχές σχεδιασμού διάφορων επιμέρους στοιχείων στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση.

Σε ό,τι αφορά το πρώτο ερευνητικό ερώτημα, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η καθοδηγητική δόμηση του εκπαιδευτικού υλικού, μεταγνωστικά εργαλεία όπως ο Οδηγός Μελέτης και το χρονοδιάγραμμα, η αξιοποίηση θεμάτων σε forum που προκαλούν τον προβληματισμό, την κριτική τοποθέτηση και τον αναστοχασμό των εμπλεκόμενων, καθώς και ο σχεδιασμός τηλεδιασκέψεων με αξιοποίηση ποικίλων εκπαιδευτικών τεχνικών αποτελούν τη βάση για έναν ποιοτικό και αποτελεσματικό σχεδιασμό προγραμμάτων επαγγελματικής ανάπτυξης εκπαιδευτικών.

Σε ό,τι αφορά στο δεύτερο ερευνητικό ερώτημα, αναδείχθηκε πως για τις ανάγκες της επιμόρφωσης σχεδιάστηκε κατάλληλο εκπαιδευτικό υλικό που αναρτήθηκε στην πλατφόρμα moodle του φορέα που την οργανώνει. Ένα ζητούμενο χαρακτηριστικό του εκπαιδευτικού υλικού κατάλληλου για εξΑΕ είναι η αξιοποίηση πολλών και διαφορετικών τρόπων απόδοσης της πληροφορίας (Λιοναράκης, 2001), καθώς και η διαρκής βελτίωση της ποιότητάς του. Το υλικό που έχει δημιουργηθεί για τις ανάγκες της επιμόρφωσης που περιγράφεται σε αυτό το άρθρο φαίνεται να διαθέτει τα βασικά συστατικά χαρακτηριστικά ενός ποιοτικού εκπαιδευτικού υλικού. Η διαμόρφωση του υλικού έγινε με βάση την πολυμορφικότητα όπως την ορίζει ο Λιοναράκης (2001), δηλαδή με βάση την ποιότητα της μαθησιακής διαδικασίας, την πολυλειτουργική και την ευέλικτη διαχείρισή του από όλους τους εμπλεκόμενους, την αξιοποίηση εύχρηστων μέσων και εργαλείων. Αυτό βεβαίως θα πρέπει να αποτυπωθεί και από αποτιμήσεις του από τους εμπλεκόμενους στην επιμορφωτική διαδικασία. Ωστόσο, τόσο ο εμπλουτισμός της πολυτροπικότητας του υλικού, άρα και η βελτίωση της ποιότητάς του, πιθανόν να μπορέσει να εξελιχθεί κατά τον μετασχηματισμό και εμπλουτισμό του υλικού για τις ανάγκες ενός MOOC (Massive Open Online Course) που ετοιμάζει το ΙΕΠ και θα ακολουθήσει της επιμόρφωσης με πολλαπλασιαστές επιμορφωτές και άρα υποστήριξη μέσω σύγχρονης επικοινωνίας επιμορφωτή και επιμορφούμενων σε τηλεδιασκέψεις.

Σε ό,τι αφορά στο τρίτο ερευνητικό ερώτημα, προβλέφθηκαν, επιπλέον, θέματα που μπορούν να αξιοποιηθούν στο forum της πλατφόρμας, δημιουργήθηκαν παρουσιάσεις και φύλλα εργασίας με στόχο την αξιοποίησή τους σε τηλεδιασκέψεις με αξιοποίηση διάφορων εκπαιδευτικών τεχνικών και ψηφιακών εργαλείων. Καταλυτικό όμως ρόλο θα διαδραματίσουν και οι επιμορφωτές που θα κληθούν να υπηρετήσουν το επιμορφωτικό υλικό και στην ουσία το ΠΣ της ΜΠ. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει η Laurillard (2002) ακόμα και το καλύτερο εκπαιδευτικό υλικό εφόσον δεν υποστηριχτεί κατάλληλα μπορεί να αποδειχτεί αναποτελεσματικό.

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση ήρθε εκτάκτως στο πλαίσιο της πανδημίας, αλλά φαίνεται πως η εμπειρία που αποκόμισε ο εκπαιδευτικός κόσμος αποδίδει μία δυναμική ανάπτυξης της στο πεδίο της επιμόρφωσης και ενδυνάμωσης των εκπαιδευτικών. Οπότε αν ένα τέτοιου τύπου πρόγραμμα αναπτυχθεί και υλοποιηθεί με βάση ποιοτικές προδιαγραφές μπορεί να αφήσει και θετικές εμπειρίες ως προς την αξία της και την ποιότητα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης που έχει παρεξηγηθεί εν μέσω πανδημίας λόγω έλλειψης γνώσεων και εμπειρίας των εμπλεκόμενων (Tait, 2021).

Σε επόμενες ερευνητικές προσπάθειες προφανώς έχει σημασία να αποτυπωθεί ο αντίκτυπος και η αποτίμηση της συγκεκριμένης επιμορφωτικής προσπάθειας. Επιπλέον, θα είχε ενδιαφέρον να αποτυπωθεί και να αποτιμηθεί η μετεξέλιξη της επιμόρφωσης σε MOOC. Τέλος, προφανώς ένα ευρύτερο εκπαιδευτικό ενδιαφέρον υπάρχει για τη διερεύνηση και την αποτίμηση του περιεχομένου του Προγράμματος Σπουδών και του Οδηγού Εκπαιδευτικού που έχουν εκπονηθεί για το μάθημα της Μελέτης Περιβάλλοντος.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Bozkurt, A., & Sharma, R. C. (2020). Emergency remote teaching in a time of global crisis due to CoronaVirus pandemic. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), i-vi.
- Brookhart, S.M. (2017). *How to give effective feedback to your students, Second edition*. Alexandria: ASCD. ISBN:978-1-4166-2306-9
- Bruguera, C., Guitert, M., & Romeu, T. (2019). Social media and professional development: a systematic review. *Research in Learning Technology*, 27, 1-18. Retrieved on 13 September, 2021 from <https://journal.alt.ac.uk/index.php/rlt/article/view/2286/2574>.
- Burns, M. (2011). *Distance Education for Teacher Training: Modes, Models and Methods*. Education Development Center, Inc. Washington, DC. Retrieved on 13 September, 2021 from <https://idd.edc.org/resources/publications/modes-models-and-methods>.
- Darling-Hammond, L., Hyler, M. E. & Gardner, M. (2017). Effective Teacher Professional Development. *Learning Policy Institute*. Retrieved on 12 September, 2021 from <https://learningpolicyinstitute.org/product/effective-teacher-professional-development-report>.
- de Lima, D.P.R., Gerosa, M.A., Conte, T.U., & de M. Netto, J.F. (2019). What to expect, and how to improve online discussion forums: the instructors' perspective. *Journal of Internet Services and Applications*, 10(2). Retrieved on 13 September, 2021 from <https://jisajournal.springeropen.com/articles/10.1186/s13174-019-0120-0>.
- European Commission (2018). Teaching Careers in Europe: Access, Progression and Support (Eurydice Report). Brussels: Education, Audiovisual and Culture Executive Agency
- Hattie, J. & Timperley, H. (2007). The Power of Feedback. *Review of Educational Research*, 77(1), 81-112. Retrieved on 13 September, 2021 from <https://journals-sagepub-com.proxy.eap.gr/doi/pdf/10.3102/003465430298487>.
- Hattie, J., & Clarke, S. (2019). *Visible Learning Feedback*. London: Routledge ISBN: 978-1-138-59988-8
- Howard, J. (2013). For Many Students, Print Is still King. *The Chronicle of Higher Education*. Retrieved on 21 September, 2015 from <http://chronicle.com/article/For-Many-Students-Print-Is/136829/>.

- Laurillard, D. (2002). *Rethinking University Teaching: a conversational framework for the effective use of learning technologies (2nd edition)*. London and New York: Routledge / Falmer.
- OECD (2019). *TALIS2018 Results (Volume I): Teachers and School Leaders as Lifelong Learners*. OECD Publishing, Paris. Retrieved on 13 September, 2021 from https://www.oecd-ilibrary.org/education/talis-2018-results-volume-i_1d0bc92a-en.
- Tait, A. (2021). Foreword. In A. Tait (Ed.) *Report from the ICDE Quality Network: Global Quality Perspectives on Open, Online and Flexible Learning 2020*. Oslo: International Council for Open and Distance Education (ICDE). Retrieved on 13 September, 2021 from https://empower.eadtu.eu/images/ICDE_2020.pdf
- Ubachs, G. (2021). European Region. In A. Tait (Ed.) *Report from the ICDE Quality Network: Global Quality Perspectives on Open, Online and Flexible Learning 2020*. Oslo: International Council for Open and Distance Education (ICDE). Retrieved on 13 September, 2021 from https://empower.eadtu.eu/images/ICDE_2020.pdf
- Williams, K., Kear, K., & Rosewell, J. (2012). *E-xcellence. Quality Assessment for E-learning: a Benchmarking Approach (Second Edition)*. EADTU: Heerlen.
- Αβραάμ, Ε. & Μαυροειδής, Η. (2002). Εξ αποστάσεως εκπαίδευση και εκπαίδευση εκπαιδευτικών. Δυνατότητες και προοπτικές. *Πρακτικά 2^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου με θέμα «Η Παιδεία στην αγωγή του 21^{ου} αιώνα. Θέματα Συγκριτικής Παιδαγωγικής»*. Πάτρα. Ανακτήθηκε στις 13 Σεπτεμβρίου, 2021 από <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio2/praktika/mavroidi.htm>.
- Αναστασιάδης, Π. (2011). «Μείζων Πρόγραμμα Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών»: Βασικές Αρχές Σχεδιασμού και Υλοποίησης. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Πρακτικά 6^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση «Εναλλακτικές Μορφές Εκπαίδευσης»*, 4-6 Νοεμβρίου, Λουτράκι, 6(A), 685-701. Ανακτήθηκε στις 13 Σεπτεμβρίου, 2021 από <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/openedu/article/view/686/698>.
- Αναστασιάδης, Θ., & Μανούσου, Ε. (2016). Προδιαγραφές σχεδιασμού προγράμματος επαγγελματικής ανάπτυξης από απόσταση για τους εκπαιδευτικούς των μειονοτικών σχολείων στη Θράκη. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 12(1), 60-75. Ανακτήθηκε στις 13 Σεπτεμβρίου, 2021 από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/10240/10355>.
- Γκιόσος, Ι., & Κουτσούμπα, Μ. (2020). Μοντέλα και αρχές δημιουργίας ΕΥ – Εφαρμογές και παραδείγματα. Στο Ε., Μανούσου, Α., Χαρτοφύλακα, Ι., Γκιόσος, & Μ., Κουτσούμπα (Επιμ.), *Θεματική Ενότητα ΕΤΑ52: Το εκπαιδευτικό υλικό και ο σχεδιασμός της διδασκαλίας και μάθησης*. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Ιωακειμίδου, Β. (2018). *Η διασφάλιση της ποιότητας στη διδασκαλία και μάθηση: εφαρμογές στην πολυμορφική εξ αποστάσεως εκπαίδευση*. Διδακτορική Διατριβή. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα. Ανακτήθηκε στις 11 Ιουλίου, 2021 από <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/44003#page/1/mode/2up>.
- Ιωακειμίδου, Β., & Λιοναράκης, Α. (2017). Η διασφάλιση και διαρκής βελτίωση της ποιότητας στην εξ αποστάσεως πανεπιστημιακή εκπαίδευση. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 13(2), 124-139. Ανακτήθηκε στις 13 Σεπτεμβρίου, 2021 από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/15541>.
- Καλογιαννάκης, Μ., Γούπος, Θ., Ιμβριώτη, Δ., Ιωακειμίδου, Β., & Ριζάκη, Α. (2021). *Πρόγραμμα Σπουδών Μελέτης Περιβάλλοντος*. Στο πλαίσιο της Πράξης «Αναβάθμιση των Προγραμμάτων Σπουδών και Δημιουργία Εκπαιδευτικού Υλικού Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης» του ΙΕΠ με MIS 5035542.
- Κανελλόπουλος, Α., & Κουτσούμπα, Μ. (2019). Η Έρευνα για την Τηλεδιάσκεψη στην εξΑΕ. Μία Βιβλιογραφική Ανασκόπηση. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 15(2), 54-77. Ανακτήθηκε στις 13 Σεπτεμβρίου, 2021 από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/21619/18984>.
- Λιοναράκης, Α. (2001). Ανοικτή και εξ αποστάσεως πολυμορφική εκπαίδευση. Προβληματισμοί για μια ποιοτική προσέγγιση σχεδιασμού διδακτικού υλικού. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Απόψεις και Προβληματισμοί για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*. Αθήνα: Προπομπός.
- Λιοναράκης, Α., Αποστολίδου, Α., Μανούσου, Ε., Λιγούτσικου, Ε., Ιωακειμίδου, Β., Παπαδημητρίου, Σ., Χαρτοφύλακα, Α-Μ., & Σταμάτη, Μ. (2017). Η αναγκαιότητα ανάπτυξης συστημάτων υποστήριξης στην ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Βασικά ζητήματα και καλές πρακτικές. Στο Α.

- Λιοναράκης, Σ., Ιωακειμίδου, Μ., Νιάρη, Γ., Μανούσου, Ε. Τ., Χαρτοφύλακα, Σ., Παπαδημητρίου, & Α. Αποστολίδου (Επιμ.), *Πρακτικά 9^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση «Ο Σχεδιασμός της Μάθησης»*, 23-26 Νοεμβρίου, Αθήνα, 5(Α), 148-163. Ανακτήθηκε στις 13 Σεπτεμβρίου, 2021 από <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/openedu/article/view/1385/1353>.
- Μανούσου, Ε., Ιωακειμίδου, Β., Παπαδημητρίου, Σ., & Χαρτοφύλακα, Α-Μ. (2021). Προκλήσεις και καλές πρακτικές στην εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της πανδημίας. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 17(1), 241-267. Ανακτήθηκε στις 13 Σεπτεμβρίου, 2021 από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/26762/21590>.
- Μαρτσούκου, Α., & Παπαδημητρίου, Σ. (2019). Συγκριτική αποτίμηση της ποιότητας της μάθησης και της επικοινωνίας στο πλαίσιο των δια ζώσης και των ηλεκτρονικών Ομαδικών Συμβουλευτικών Συναντήσεων: Απόψεις των φοιτητών των μεταπτυχιακών προγραμμάτων Επιστήμες της Αγωγής και Εκπαίδευση Ενηλίκων του ΕΑΠ. Στο Α. Λιοναράκης, Ε. Μανούσου, Β. Ιωακειμίδου, Μ. Νιάρη, Α. Αγγέλη, Κ. Σφακιωτάκη, & Β. Κουτζεκλίδου (Επιμ.), *Πρακτικά του 10^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ανοικτής & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης: Διαμορφώνοντας από κοινού το μέλλον της εκπαίδευσης*, Αθήνα 22-24 Νοεμβρίου 2019. Ανακτήθηκε στις 3 Σεπτεμβρίου, 2021 από <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/openedu/article/view/2292>.
- Μπαγάκης, Γ. (2012). *Θεσμοθετημένες και νέες μορφές επιμόρφωσης Προς αναζήτηση συνέργειας και καλών πρακτικών*. Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων Οργανισμός Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών (ΟΕΠΕΚ) Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση». ISBN 978-960-99912-8-5
- Μπίκος, Κ. (2014). Η εξ αποστάσεως /ηλεκτρονική επιμόρφωση εκπαιδευτικών: μια καινοτομία που ανταποκρίνεται στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή. Ανακτήθηκε από:
- Παπαναούμ, Ζ. (2008). Για ένα Καλύτερο Σχολείο: Ο ρόλος της Επιμόρφωσης των Εκπαιδευτικών. *Πρακτικά διημερίδας για την Εκπαίδευση και την ποιότητα στο ελληνικό σχολείο*, Αθήνα. Ανακτήθηκε στις 13 Σεπτεμβρίου, 2021 από <http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/369/105.pdf>.
- Στρίγκας, Κ., & Τσιμπήρης, Α. (2019). Εξ αποστάσεως Επιμόρφωση Δασκάλων. Εφαρμογή, Στατιστική Ανάλυση και Αποτίμηση. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 15(1), 241-267. Ανακτήθηκε στις 13 Σεπτεμβρίου, 2021 από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/19604/18147>.